

CERAMIC BUILDING MATERIAL OF 4TH – 7TH CENTURIES AD
FROM THE SOUTH-WESTERN GEORGIA

ახ.წ. IV-VII საუკუნეების სამშენებლო კერამიკა
სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან

Tamaz Darchidze

PhD Student of the Batumi Shota Rustaveli University
ORCID ID 0000-0003-1835-941X
(+995) 577 27 26 33; tazodarchidze@gmail.com

Abstract

The present paper deals with the Ceramic building material (CBM) of 4th-7th centuries AD found as a result of archaeological works, carried out on different archaeological monuments of south-western Georgia. We are discussing the significance of the CBM as an archaeological source. It is known that this group of ceramic goods can give a certain idea about the local cultural identity and thus is important in terms of investigation of the urban forms as well. In the present paper we will touch the main groups of CBM discovered recently in Petra Tsikhisdziri, Gonio-Apsaros and the remains of Avgia church, discuss their main characteristics, scope of use, places and techniques of its manufacturing. On the basis of study of materials preserved in the museum funds we managed to determine the main local types and shapes of the flat roof tiles with bent edges and compare them with the contemporary materials. When determining the typology of the flat roof tiles with bent edges, unearthed in the studied region, we mainly followed the principle, already accepted by researchers: the tiles were grouped according to their shapes and sizes of edges. We considered such pronounced characteristics as colour of the pan tile, its structure and dimensions. Considering these characteristics two main groups and four main types of roof tiles have been singled out: type I – high-edge rectangular roof-tiles; II – low-edge rectangular roof-tiles; III - blunt-angle roof-tiles with straight sides; IV - blunt-angle roof-tiles with bent edge. The studied samples differ from each other by the outline of the bent edge, colour, structure and dimensions of the pan tile. This proves that they have been manufactured at different times in different workshops.

Common characteristics of roof-tiles united by us in particular types and forms, resemble each other. In our opinion a major part of the studied materials should have been manufactured locally. Based on the processing of archaeological materials the conclusions on dating of particular types of CBM were drawn.

Key words: Early Middle Ages, Ceramic Building Material, South-Western Georgia.

თამაზ დარჩიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი
ORCID ID 0000-0003-1835-941X
(+995) 577 27 26 33; tazodarchidze@gmail.com

აბსტრაქტი

სტატიაში განხილულია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სანაპირო ზოლის ძეგლებზე 2015-2020 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ახ.წ. IV-VII საუკუნეების სამშენებლო კერამიკა. საუბარი შეეხება სამშენებლო კერამიკის, როგორც არქეოლოგიური წყაროს მნიშვნელობას. ცნობილია, რომ კერამიკული ნაწარმის ეს ჯგუფი გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ადგილობრივ კულტურულ იდენტობაზე და იგი მნიშვნელოვანია ურბანული ფორმების კვლევის თვალსაზრისითაც. ნაშრომში ვეხებით პეტრა-ციხისძირში, გონიო-აფსაროსსა და ავგიის ნაეკლესიარის ტერიტორიაზე ბოლო დროს აღმოჩენილი სამშენებლო კერამიკის ძირითად ჯგუფებს, მათ ძირითად მახასიათებლებს, გამოყენების სფეროს, დამზადების ადგილებსა და ტექნიკას. სამუზეუმო ფონდებში დაცული მასალების შესწავლის საფუძველზე მოხერხდა გვერდებაკეცილი ბრტყელი კრამიტების ძირითადი ადგილობრივი ტიპებისა და ფორმების განსაზღვრა და მათი შედარება თანადროულ მასალებთან. საკვლევ რეგიონში აღმოჩენილი გვერდებაკეცილი ბრტყელი კრამიტების ტიპოლოგიის განსაზღვრისას ჩვენ ძირითადად დავყვარდებით მკვლევართა მიერ უკვე გაზიარებულ პრინციპებს: - ნიმუშები დავაჯგუფეთ კრამიტის გვერდის ფორმებისა და ზომების მიხედვით. ყურადღების მიღმა არ დავგიტოვებია ისეთი გამოკვეთილი ნიშან-თვისებები, როგორიცაა კეცის ფერი, სტრუქტურა და ზომები. ამ მახასიათებლების გათვალისწინებით გამოიყო ორი ჯგუფი და ოთხი ძირითადი ტიპი: I ტიპი - მაღალგვერდიანი მართკუთხა კრამიტები; II ტიპი - დაბალგვერდიანი მართკუთხა კრამიტები; III ტიპი - სწორგვერდა ბლაგვკუთხა კრამიტები; IV ტიპი - გადაზნექილი გვერდის მქონე ბლაგვკუთხა კრამიტები. შესწავლილ ნიმუშებს შორის განსხვავებულია აკეცილი გვერდის მოყვანილობა, კეცის შეფერილობა, სტრუქტურა და ზომები, რაც მათი სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა სახელოსნოში დამზადების მანიშნებელია. ჩვენ მიერ გამოყოფილ ცალკეულ ტიპებსა და ფორმებში გაერთიანებული კრამიტების საერთო ნიშან-თვისებები ერთმანეთის მსგავსია. ვფიქრობთ, რომ მათი დიდი ნაწილი ადგილობრივი ნაწარმი უნდა იყოს. არქეოლოგიური მასალის დამუშავების შედეგად გაკეთებულია დასკვნები სამშენებლო კერამიკის ცალკეული ტიპის დათარიღებასთან დაკავშირებით.

საკვანძო სიტყვები: ადრემუასაუკუნეები, სამშენებლო კერამიკა, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო.

შესავალი

ადრეშუასაუკუნეები საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი საკვანძო ეტაპია. ახ.წ. IV-VII საუკუნეებში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო მნიშვნელოვანი რეგიონალური პროცესების აქტიური მონაწილე იყო. ბიზანტიის აღმოსავლური ექსპანსიის შედეგად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო მეტწილად ექცევა ბიზანტიის პოლიტიკური და ეკონომიკური გავლენის ქვეშ. ამავ პერიოდში წარმოიქმნა და განვითარდა ახალი საქალაქო ცენტრები, რომელთა სამხედრო და სამოქალაქო ხასიათი, განვითარების თავისებურებები, მათი ეკონომიკური და პოლიტიკური კონტაქტები, აღზევება და დაცემა კვლავ რჩება არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ერთ-ერთ საკვანძო მიმართულებად.

ადრეშუასაუკუნეებში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საქალაქო ცხოვრების, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული გარემოს შესწავლისათვის მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ამ ეპოქის კერამიკული ნაწარმის კვლევას. ცნობილია, რომ კერამიკული ნაწარმი წარმოადგენს კაცობრიობის განვითარების ისტორიის ცელკეული ეტაპის შესწავლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ წყაროს. კერამიკული წარმოების ნივთების მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი ასორტიმენტი წარმოდგენას გვიქმნის ამა თუ იმ ხალხის განვითარების მნიშვნელოვან ეტაპებზე, კულტურათა შორის კონტაქტების მასშტაბებსა და სოციალურ-ეკონომიკურ შინაარსზე.

რეგიონში საქალაქო ცხოვრების განვითარების შესწავლის პროცესში საინტერესოა ცალკე გამოვყოთ სამშენებლო კერამიკა. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალების საფუძველზე უნდა განისაზღვროს სამშენებლო კერამიკის ძირითადი ჯგუფები, მათი ტიპოლოგია, დამზადების ტექნიკა და ადგილი. სამომავლოდ კვლევის შედეგები უნდა გამყარდეს მიკროსკოპული და არქეომეტრიული კვლევებით.

მეთოდები

წინამდებარე სტატიაში გამოყენებულია სხვადასხვა მეთოდოლოგიური ხერხები და ინსტრუმენტები, რომლებიც ემყარება თანამედროვე საისტორიო და არქეოლოგიური კვლევის მეთოდოლოგიას. მათ შორისაა ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზის მეთოდი, პარალელური არქეოლოგიური მასალის შედარებითი ანალიზის მეთოდი, რაოდენობრივი და თვისებრივი შედარების მეთოდი.

შედეგები

დოკუმენტირებულია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ადრეშუასაუკუნეების ხანის სამშენებლო კერამიკისათვის დამახასიათებელი ძირითადი ნიშან-თვისებები და თავისებურებები. დადგინდა სამშენებლო კერამიკის უმნიშვნელოვანესი ჯგუფის - ბრტყელი კრამიტების ტიპოლოგია, გამოიყო მათი ძირითადი ფორმები და დამზადების ტექნიკა.

იყო. ეს არის გამომწვარი თიხის დიდი ზომის ფილები, რომლებიც, როგორც წესი, დაჭრილია ყალიბში. მათი ტიპოლოგიის განსაზღვრისას ყურადღება ენიჭება კრამიტის გვერდების სისქეს, ფორმასა და მათ მიმართებას კრამიტის ძირთან. ამ ნიშნების გათვალისწინებით შემუშავებულია ბრტყელი კრამიტების ძირითადი ტიპოლოგია. სწორედ მათი გათვალისწინებით ჩვენ მიერ განისაზღვრა საკვლევი რეგიონის გვერდებაკეცილი კრამიტების ადგილობრივი ტიპები და ფორმები.

ბრტყელი კრამიტები გვერდების ფორმის მიხედვით ქმნიან სამ ძირითად ჯგუფს. ა) სწორგვერდა კრამიტების ჯგუფი, ბ) გადაზნექილგვერდიანი კრამიტების ჯგუფი, გ) გვერდშეზნექილი კრამიტების ჯგუფი. აღნიშნულ ჯგუფებში ბრტყელი კრამიტები ჯგუფდებიან ცალკეულ ტიპებად და ფორმებად - გვერდის ზომისა და ფორმის, გვერდის თავის მოყვანილობისა და კრამიტის კეცის სისქის მიხედვით. კრამიტის ადგილობრივმა ფორმებმა შესაძლოა მოგვეცეს ტიპთა კიდევ უფრო მეტი მრავალფეროვნება. კეცის ფერი, გამოწვის ტექნიკა და ა.შ. საშუალებას გვაძლევს განვსაზღვროთ მათი საწარმოო კერები და დავაჯგუფოთ ისინი წარმოშობის მიხედვით (Mills, 2005: 89-91).

ღარისებრი კრამიტებიც შენობა-ნაგებობების გადასახურად იყო განკუთვნილი. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, მათი დანიშნულებაა გვერდებაკეცილი ბრტყელი კრამიტების წყობის ვერტიკალური შეერთების დაცვა, რათა წვიმის წყალი გადახურვის სტრუქტურაში არ ჩასულიყო და იგი ბრტყელ კრამიტებზე გადნაწილებულიყო. არის შემთხვევები, როდესაც სახურავი მხოლოდ ღარისებრი კრამიტების წყობით იყო მოწყობილი. ღარისებრი კრამიტებიც თავიანთი ზომებისა და ფორმის მიხედვით განსხვავდება ერთმანეთისგან, თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ მათი ზომა დამოკიდებული იყო მასთან ერთად გადასახურად გამოსაყენებელი ბრტყელი კრამიტის ზომაზე.

სხვადასხვა ეპოქაში სამშენებლო მასალების ფორმები გარკვეულ ცვლილებებს განიცდიდნენ. ამის თვალსაჩინო მაგალითია ფილისა და აგურის ფორმების ცვლილებები რომაულ, გვიანრომაულ და ადრეზნანტიურ ხანაში. ზოგჯერ ფილა ემსგავსება აგურს და ისინი სრულიად ერთნაირ ნივთად გვევლინება. მათი არსებითი განსხვავება გამოწვის ხარისხსა და, შესაბამისად, მის სიმტკიცეში გამოიხატება, რაც ერთი შეხედვით შეიძლება ვერ იქნეს შემჩნეული. ანტიკურ და გვიანანტიკურ ხანაში აგური ძირითადად მაინც ინარჩუნებს ერთნაირ ფორმასა და ზომას. ცნობილია აგურის შემდეგი ძირითადი ტიპები: კვადრატული, მართკუთხა და მრგვალი. მოზრდილი მართკუთხა აგურები ზოგჯერ ფილის დანიშნულებით გამოიყენებოდა (Mills, 2005: 228). ფორმასთან ერთად იცვლებოდა სამშენებლო მასალის ზომებიც. მაგალითად, ადრეშუასაუკუნეების ბრტყელი კრამიტების ზომა არსებითად შემცირებულია ანტიკური პერიოდის იგივე ტიპის კრამიტების ზომებთან შედარებით, ამის მიზეზი კი კრამიტის მოხმარების ზრდით გამოწვეული წარმოების ზრდაა, რა დროსაც აუცილებელი ხდებოდა კრამიტის სიმტკიცის შესაწარმუნებლად მათი სისქის, სიგრძისა და სიგანის შემცირება (ახვლედიანი, 1986: 136).

მშენებლობაში კერამიკის აქტიური გამოყენება საქართველოში ძველი

წელთაღრიცხვის ბოლო საუკუნეებთან არის დაკავშირებული. მცხეთაში და მის შემოგარენში ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ ცხადპყობ მშენებლობაში აგურის, ბრტყელი და ღარისებრი კრამიტის ფართოდ გამოყენების ფაქტები (ჯღამაია, 1980: 14). მცხეთისა და ვანის არქეოლოგიური შესწავლიდან ჩანს, რომ როგორც ქართლში, ასევე კოლხეთში კრამიტის წარმოება ძვ.წ. IV-III საუკუნეებიდან უნდა მომდინარეობდეს, ხოლო ახ.წ. I-III საუკუნეებში სამშენებლო კერამიკის წარმოება უკვე ფართო მასშტაბს იძენს (აფაქიძე ა, 1959: 106-127), (ლორთქიფანიძე, 1972: 7-42).

მშენებლობაში კერამიკის როლი კიდევ უფრო იზრდება გვიანანტიკურ ხანასა და ადრემუასაუკუნეებში. ამ პერიოდის სამშენებლო კერამიკის დიდი ნაწილი შესწავლილია ბიჭვინთის არქეოლოგიურ ძეგლებზე, სადაც კრამიტი ყველა მნიშვნელოვანი ნაგებობის გადასახურ მასალად იყო გამოყენებული. აქვე არის დაფიქსირებული აგურის გამოყენების შემთხვევები კედლის წყობის გასასწორებლად, აბანოების მშენებლობისას და ა.შ. ბიჭვინთის ძეგლებზე შესწავლილ საზოგადოებრივი ნაგებობების იატაკის მოსაწყობად გამოყენებული იყო მოზრდილი კვადრატული ფილები. ყურადღებას იქცევს ფართო და სქელი ფილების დიდი ჯგუფი, რომლებსაც ორიგინალური კონუსური ქიმები აქვთ. ბიჭვინთის არქეოლოგიურ ძეგლებზე დაფიქსირებულია ორიგინალური სამშენებლო მასალა - მოგრძო კერამიკული ყუთები, რომლის მსგავსი მასალა დასავლეთ საქართველოს სხვა ძეგლებზე არ არის გამოვლენილი (აფაქიძე გ, 1977: 223-224).

საქართველოში თიხის სამშენებლო მასალები უმთავრესად გამოიყენებოდა საკულტო ნაგებობების და აბანოების მოსაწყობად და გადასახურად, ასევე საფორტიფიკაციო ნაგებობების კედლების ასაგებად და კოშკების გადასახურად. ამ მხრივ საინტერესოა ვარდციხეში სასიმაგრო კედლებისა და ქონგურების მოსაწყობად რამდენიმე ფორმის აგურის გამოყენების დადასტურებული შემთხვევა. აქ კრამიტები კოშკების გადასახურად იყო გამოყენებული (ჯაფარიძე, 1989: 92-96). თუმცა კრამიტი ძირითადი გადასახური მასალაა ადრეული სატაძრო კომპლექსებში (ზახტაძე, 2018: 109, 121).

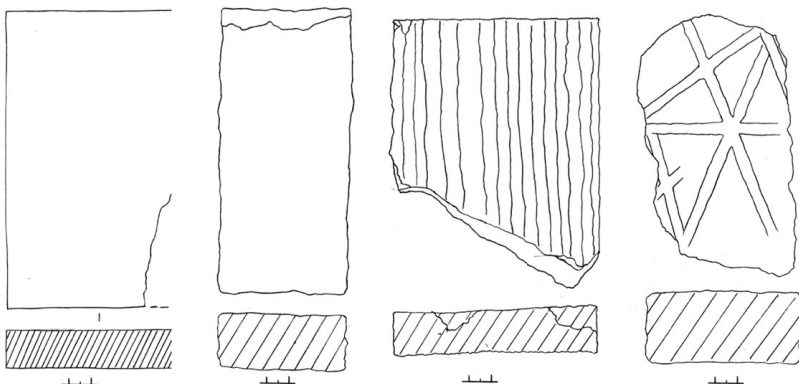
დასავლეთ საქართველოში ადრემუასაუკუნეების საზოგადოებრივი და თავდაცვითი ნაგებობების მშენებლობაში კერამიკის გამოყენების შემთხვევები ძირითადად შესწავლილია სოხუმის, ბიჭვინთის, ოჩამჩირის, არქეოპოლისის, ვაშნარის, ვარდციხის, შორაპანის და სკანდეს არქეოლოგიურ ძეგლებზე.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ადრემუასაუკუნეების სამშენებლო კერამიკა ძირითადად ცნობილია პეტრა-ციხისძირის, გონიო-აფსაროსის, ფიჭვნარისა და ავგიის ნაეკლესიარებიდან. ამჟამად ჩვენ მიმოვიხილავთ 2015-2020 წლებში აღმოჩენილ სამშენებლო კერამიკის ნიმუშებს, მოკლედ შევეხებით ასევე წინა წლების აღმოჩენებსაც, რომლებიც თავმოყრილია ცალკეულ სამეცნიერო პუბლიკაციებსა და სავლეთ არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ანგარიშებში.

ციხისძირში ბოლო დროს მოპოვებული ადრემუასაუკუნეების სამშენებლო კერამიკის ნიმუშები დაკავშირებულია ციხის სხვადასხვა უბანზე ჩა-

ტარებულ არქეოლოგიურ სამუშაოებთან. 2016 წელს არქეოლოგიური გათხრები მიმდინარეობდა პეტრას აკროპოლისის დერეფნის ორმაგი კედლის ჩრდილოეთ ბორცვის სამხრეთ ფერდობზე, ასევე აკროპოლისის ჩრდილოეთ ბორცვის აღმოსავლეთ კარიბჭესთან და ცისტერნის მიმდებარე ტერიტორიაზე. 2017 წელს კვლევა-ძიება გაგრძელდა დერეფნის ორმაგი კედლის ტერიტორიაზე და მოიცვა დაბლობი ტერიტორია (მინდორაშვილი, 2021: 8-12). 2020 წელს არქეოლოგიური სამუშაოები განახლდა აკროპოლისის ცენტრალურ ნაწილში სამნავიანი ბაზილიკის ტერიტორიაზე. სამუშაოებმა ასევე მოიცვა ცისტერნა და მიმდებარე ტერიტორია (თავამაიშვილი, 2020: 2-5). გონიო-აფსაროსიდან განხილული გვაქვს 2018-19 წლებში ციხის ცენტრალურ მონაკვეთში, NO-I სექტორის, მე-3 მდა მ-4 კვადრატებში ბიზანტიური ფენის მასალებთან ერთად მოპოვებული სამშენებლო კერამიკის ზოგიერთი ნიმუში. რაც შეეხება ფიჭვნარს, აქ მოპოვებული სამშენებლო კერამიკა დაკავშირებულია ადრემუასასუკუნეების სამარხული კომპლექსების შესწავლასთან. მათ შესახებ ინფორმაცია უკვე სამეცნიერო მიმოქცევაშია (ჩხაიძე, 1980: 39-54). სამშენებლო კერამიკის დიდი რაოდენობა აღმოჩენილია 2015 წელს ავგის ადრემუასასუკუნეების საეკლესიო ნაგებობების არქეოლოგიური შესწავლის შედეგად (მამულაძე და სხვები, 2021: 156-175). ეს მასალები გვეხმარება სამშენებლო კერამიკის, განსაკუთრებით კი, ბრტყელძირიანი გვერდებაკეცილი კრამიტების დათარიღებისა და მათი ტიპოლოგიის განსაზღვრაში.

ა გ უ რ ი ადრებიზანტიური ეპოქის მშენებლობებში ფართოდაა გამოყენებული, თუმცა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მისი წილი სამშენებლო კერამიკაში მაინც მცირეა. რომაულ ხანაში აგური ხშირად გამოიყენებოდა წყობის გასასწორებლად, რა დროსაც იგი მწკრივდებოდა ერთ ან ორ რიგად. ბიზანტიურ ხანაში ჩნდება აგურის სარტყლები, რომელთა დანიშნულებაც შენობებისათვის გარკვეული სიმსუბუქის მიცემა იყო. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში აგურის კლასიკური ბიზანტიური წყობის (Opus mixtum) მქონე სარტყელი არ არის გამოვლენილი. გვიანანტიკური ხანიდან აგურები გამოყენებულია აბანოების მშენებლობაში,

სურათი 2. აგურის ფორმები

გათბობის სისტემის - კალორიფერის - სვეტების ამოსაყვანად. საამისოდ იყენებდნენ აგურის მრგვალ ფორმას. მონაპოვრებს შორის არის ასევე სწორკუთხა და კვადრატული აგურებიც.

ციხისძირის #1 აბანოს (ახ.წ. IV ს.) საძირკვლისა და კედლის მშენებლობაში ჩანს აგურისა და კრამიტის ნატეხები და აგურის ჰორიზონტალური რიგები. აგური გამოყენებულია ასევე კედლის გასწვრივ მოწყობილი მერხების მოსაწყობად. არსებობს ვარაუდი, რომ ფრიგიდარიუმის აუზის იატაკიც აგურით იყო მოკირწყელებული, ისევე როგორც აბანოს თბილი განყოფილების კალდარიუმის იატაკი (ინაიშვილი ნ, 1993: 45-46). მცირე რაოდენობითაა გამოყენებული აგური პეტრას აკროპოლისში მდებარე ბაზილიკის მშენებლობაში; მრგვალი აგურის ფრაგმენტები ფიქსირებულია ბაზილიკის მახლობლად მდებარე აბანოს გათხრების დროსაც (ინაიშვილი ა, 1974: 131, 144). ბოლო წლებში სხვადასხვა ფორმის აგურები მცირე რაოდენობით გამოჩნდა პეტრას აკროპოლისსა და ციხის სამხრეთ ბორცვთან დამაკავშირებელ დერეფანშიც. ერთ-ერთი ნაკლებად დაცული აგური (ც.ძ. 2017.233.ზომები:21X6X7სმ)წითლადგამომწვარია, აქვსმსხვილმარცვლოვანი კეცი და მის ერთ მხარეს დატანილია ურთიერთგადამკვეთი ღარებით გამოსახული სამკუთხედები. ამ ღარების დანიშნულება უნდა იყოს აგურის წყობაში დულაბის უკეთ მოჭიდება. მსგავსადაა დატალღული რამდენიმე ფრაგმენტი, თუმცა მათი აღნაგობა თითქოს უფრო ფილას წააგავს. ასეთ შემთხვევაში ვიყენებთ აგურის ფილისაგან გარჩევის ერთ პრაქტიკულ მეთოდს: თუ ნიმუშის სიგრძისა და სიგანის ჯამი, გაყოფილი მის სისქეზე არის რვაზე ნაკლები ე.ი. საქმე აგურთან უნდა გვექონდეს.

შესწავლილ ნიმუშებს შორის გამოვყოფთ რამდენიმე ფორმას: კვადრატულს, მოგრძო სწორკუთხოვან და მრგვალი ფორმის აგურებს (სურ. 2). ციხისძირში ნაპოვნი სქელი კვადრატული და მოგრძო აგურები გარკვეულ მსგავსებას ავლენს ფიჭვნარის ადრეშუასაუკუნეების ბაზილიკისა და თანადროული სამაროვნის შესწავლისას აღმოჩენილ აგურებთან (Kakhidze, Intagliata, Harley, Naskidashvili, 2019: 150).

თიხის ფილები სამშენებლო კერამიკის მნიშვნელოვან ჯგუფს წარმოადგენს. აგურისაგან განსხვავებით იგი ძირითადად იატაკის მოსაპირკეთებლად იყო გამოყენებული, ზოგჯერ მის ნატეხებს კედლის წყობაშიც მოაყოლებდნენ ხოლმე, თუმცა ეს მისი ძირითადი დანიშნულება არ ყოფილა. ზომისა და ფორმის მიხედვით ფილების რამდენიმე ტიპია გამოყოფილი. ესაა კვადრატული და მართკუთხა ფორმის, თხელი და სქელკეციანი ფილები.

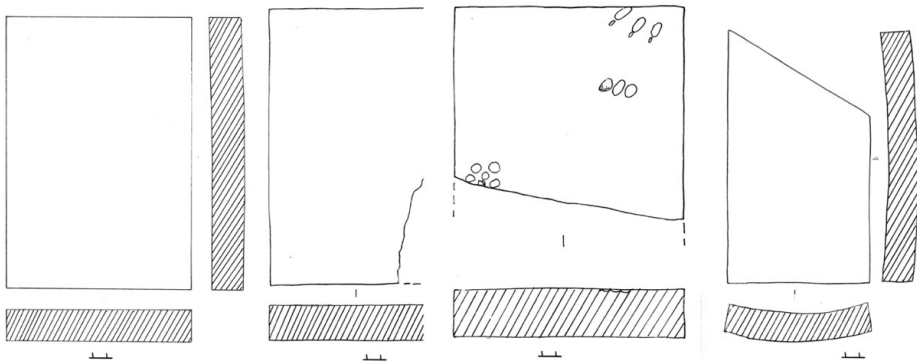
სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ბოლო დროს თიხის ფილების დიდი რაოდენობა აღმოჩნდა ავეიის ბაზილიკის გათხრებისას. იატაკის დონეზე გაითხარა კვადრატული და მართკუთხა ფორმის ფილები. კვადრატულს ვუწოდებთ ისეთ ფილებს რომელთა სიგრძე და სიგანე მეტ ნაკლებად თანაბარია და მათ შორის სხვაობა არ აღემატება 4-6 სმ-ს. მათი კეცი ყავისფერია და ზოგჯერ მოწითალო ფერი დაკრავს. ფილები ყალიბშია გამოჭრილი და აქვთ სადა ტანი. მართკუთხა ფორმის ფილებში ორ ფორმას გამოვყოფთ - ერთი შედარებით მომცრო ზომისაა, ხოლო მეორე უფრო მოგრძო მართკუთხა ფორმისაა. ამ ფორმის ფილებიც ყალიბშია მოჭრილი,

კეცი კი ყავისფრადაა გამოძწვარი. ზოგჯერ მას დაკრავს მოწითალო ან მოყვითალო ფერი, ზოგიერთი მათგანის კეცი შეიცავს კირქვის მინარევებს. საინტერესოა, რომ ერთ-ერთი ნიმუშის ცალი კუთხე პირამიდისებურადაა გამოყვანილი, ერთ-ერთი ფილის ზედაპირზე შემორჩენილია ცხოველის ნაკვალევი, განათხარ მასალაში გამოვლენილია ჩაზნექილი ტანის მქონე ფილაც (ავგია 2015. 66, 67). ყავისფერკეციანი მართკუთხა ფილების ორივე ფორმაა დაფიქსირებული პეტრა-ციხისძირშიც, სამნავიანი ბაზილიკის ტერიტორიაზე და მის უშუალო სიახლოვეს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ იგი ამ შემთხვევაშიც იატაკის მოსაწყობად იქნა გამოყენებული (სურ. 3).

კვადრატული ფორმის მთლიანად დაცული ფილის ზომაა - 19,5X13,5X3,4 სმ. (ავგია 2015.71); 19,5X12,5X4,5 სმ. (გ.ა. 2019/180).

მართკუთხა, შედარებით მომცრო ზომის მთლიანად დაცული ფილების ზომებია - 24,8X15,6X3,6 სმ. (ავგია 2015.79) და 22,5X10,5X4,7 სმ. (გ.ბ.2020.109).

მართკუთხა, შედარებით მოგრძო ზომის მთლიანად დაცული ფილის ზომებია - 33,1X22,4X3,6 სმ. (ავგია 2015.16).

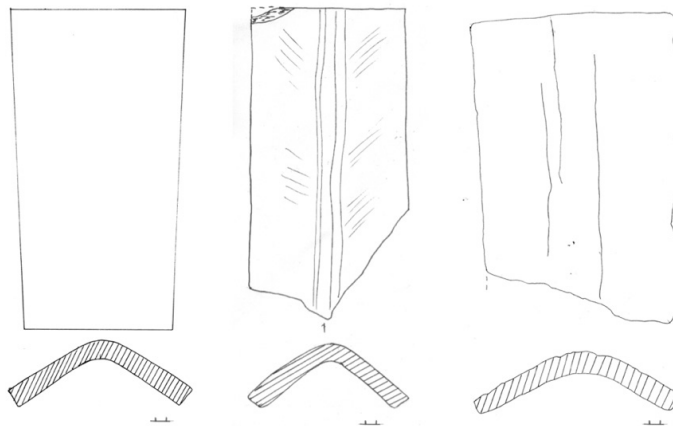
სურათი 3. თიხის ფილების ძირითადი ფორმები

კ რ ა მ ი ტ ი თიხის სამშენებლო მასალებს შორის ყველაზე მრვალ-რიცხოვანი ჯგუფია. გვიანანტიკური და ადრეზიზანტიური ხანის კრამიტები წარმოდგენილია ღარისებრი (კალიპტერის) და ბრტყელძირიანი (ე.წ. სოლენის) ტიპის კრამიტებით. დასავლეთ საქართველოს სხვა არქეოლოგიური ძეგლების მსგავსად საკვლევ რეგიონშიც ღარისებრი კრამიტების რაოდენობა შედარებით მცირეა. უფრო დიდი რაოდენობით არის წარმოდგენილი ბრტყელი კრამიტები. სიუხვეა მათი ადგილობრივი ფორმების მხრივაც. საკვლევ რეგიონში ბოლო წლების განათხარი არქეოლოგიური მონაპოვრებით თუ ვიმსჯელებთ, კრამიტები გადასახურ მასალად უმთავრესად გამოყენებული ყოფილა საეკლესიო და სამოქალაქო დანიშნულების შენობა-ნაგებობებში, ასევე თავდაცვით კოშკებში. როგორც სამშენებლო მასალა კრამიტი გამოყენებულია კედლების წყობებში და სამეურნეო ნაგებობების ზედაპირული სანიაღვრე არხების მოსაწყობად (პეტრას აკროპოლისის მაგალითზე), რაც მათ მეორად გამოყენებაზე მეტყველებს.

განათხარ მასალაში ბრტყელძირიანი კრამიტების რაოდენობასთან შე-

დარებით ღარისებრი კრამიტების სიმცირე ართულუმს შენობა-ნაგებობების გადახურვის ზუსტი კონცეფციის განსაზღვრას. თუმცა ბრტყელძირიანი კრამიტების განსხვავებული ტიპები და ფორმები გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის შენობის გადახურვის თავისებურებებზე, კრამიტების დამზადების ტექნიკასა და საწარმოო ცენტრებზე. ახ.წ. IV-VII საუკუნეებისთვის გრძელდება კრამიტების საერთო ზომების შემცირების ტენდენცია. მაგალითად, გონიო-აფსაროსში შესწავლილი გვიანრომაული პერიოდის ბრტყელძირიანი კრამიტების პარამეტრები გაცილებით მასშტაბურად გამოიყურება, ვიდრე ავგიის V-VI სს-ის ბაზილიკის გათხრებისას აღმოჩენილი კრამიტის ფრაგმენტები; სახეზეა კრამიტების უფრო ტლანქი ფორმები, რომელთაც აქვთ უხეში თიხა და გვერდებიც ხელით, მდარედაა გამოყვანილი.

ღარისებრი კრამიტები ძირითადად მოყავისფრო და მოჩალისფრო კეცისაა. მთლიანად დაცული კალიპტერის სიგრძე 40 სმ-ს აღწევს, კეცის სისქე კი 2,8 სმ. მოჩალისფრო კეცის მქონე კრამიტების სისქე 1,5-1,8 სმ-ს შორის მერყეობს და იგი შედარებით მსუბუქ გადასახურ მასალად უნდა განვიხილოთ. ისინი მიკვლეულია პეტრას სამნავიანი ბაზილიკის ნართექსის ტერიტორიაზე. ამ ფორმის ღარიანი კრამიტები გამოყენებუ-

სურათი 4. ღარისებრი კრამიტის ფორმები

ლი უნდა ყოფილიყო ბრტყელძირიანი კრამიტების შედარებით დაბალ-გვერდიან ფორმებთან ერთად. შესწავლილ მასალებში იშვიათია დეკორისა და შემკულობის მქონე კრამიტები. ავგიის ბაზილიკის გათხრებისას მოპოვებულია დეკორით შემკული მხოლოდ ერთი მოვარდისფრო კეცის მქონე ღარისებრი კრამიტი - მას ზურგზე მიუყვება გრძივი ღარები, რომლებსაც კვეთს დახრილი ირიბი ღარები (ავ. 2015.70). ბრტყელძირიან კრამიტებსაც არ გააჩნიათ გამოკვეთილი დეკორატიული ღარსება, არ აქვთ შემკულობა, სახელოსნო-სავაჭრო ნიშნები, ტვიფრები და ა.შ. გავრცელებულია კრამიტის ზედაპირზე ღარების დატანა. ზოგიერთი კრამიტის ზედაპირი დატალღულია ან აქვს წრიული ხაზები. კრამიტების დიდი ნაწილი ყალიბშია გამოჭრილი (სურ. 4).

ადგილობრივი ფორმების განსაკუთრებული სიმრავლე ვლინდება ბრტყელ გვერდბაკეცილ კრამიტებში. ვინაიდან ჩვენს ხელთ არ არის მთლიანად დაცული ნიმუშები რთულია განვსაზღვროთ მათი ძირითადი პარამეტრები: გაბარიტული ზომები და წონა, რითაც ზოგადად ხდება შენობის სახურავზე კრამიტის მასისა და სახურავის გარკვეული ფართობის გადასახურად გამოყენებული კრამიტების რაოდენობის გაანგარიშება. ცალკეულ ძეგლებზე მოპოვებულ მასალაში ჭარბობს ბრტყელძირიანი კრამიტების გვერდისა და ძირის ნატეხები. მათი მეშვეობით გამოვყავით ოთხი ძირითადი ტიპი, რომლებიც ერთმანეთისგან განსხვავდება აკეცილი გვერდის ზომითა და ფორმით. თითოეულ ქვეტიპში თავმოყრილია საერთო ნიშან-თვისებების მქონე ნიმუშები. ამის მიუხედავად მათ შორის შესაძლებელია გამოვყოთ განსხვავებული ფორმებიც - კრამიტის კეცის, აკეცილი გვერდის შიდა კუთხის ფორმისა და ბრტყელი ძირის თავისებურებათა გათვალისწინებით.

უკეთ რომ წარმოვიდგინოთ ბრტყელი კრამიტის ფორმების ცალკეული მახასიათებლები და განვსაზღვროთ მათი ტიპოლოგია, შემოგვაქვს პირობითი კოდირების სისტემა.

როგორც წესი გვერდბაკეცილ ბრტყელ კრამიტებს ვყოფთ სამ ჯგუფად, რომლთა ძირითად მაიდენტიფიცირებელ ნიშნად განსაზღვრულია კრამიტის ბრტყელ ძირთან მიმართებაში აკეცილი გვერდის მდგომარეობა (ფორმა). ამ მაიდენტიფიცირებელ ნიშანს პირობითად აღვნიშნავთ „A“ ასოწიშნით. საკუთრივ გამოყოფილი ჯგუფები შემდეგია: - ბრტყელი სწორგვერდა (1), გადაზნექილი (2) და შეზნექილი (3) გვერდების მქონე ბრტყელი გვერდბაკეცილი კრამიტები (A1, A2, A3).

ბრტყელ კრამიტებში ძირითადი ტიპების განსაზღვრისთვის არსებითია შემდეგი მაიდენტიფიცირებელი ნიშნები:

B - კრამიტის აკეცილი გვერდის სიმაღლე: მაღალგვერდიანი (1), დაბალგვერდიანი (2);

C - კრამიტის აკეცილი გვერდის შიდა მხრის ფორმა: სწორი (მართკუთხა) (1), შეზნექილი (მახვილკუთხა) (2), დახრილი (ბლაგვკუთხა) (3).

ცალკეულ ტიპებში შესაძლებელია გამოიყოს სხვადასხვა ფორმაც, რომლის მაიდენტიფიცირებელი ნიშნებია:

D - კრამიტის აკეცილი გვერდის თავის ფორმა: გვერდი მომრგვალებული თავით (1), გვერდი სწორი, ბრტყელი თავით (2), ორმხრივად შევიწროვებული, კონუსისებრი (3);

E - კრამიტის აკეცილი გვერდის სიფართე: ვიწრო (1), ფართო (2);

F - კრამიტის ძირის ზომა: თხელძირიანი (1), საშუალოსიქის ძირით (2), სქელძირიანი (3).

როგორც ვხედავთ, გვერდბაკეცილი ბრტყელი კრამიტების ტიპოლოგიის განსაზღვრისას ძირითადი მნიშვნელობა ენიჭება მათი აკეცილი გვერდის სიმაღლეს, ფორმასა და მოყვანილობას, მაგრამ იგი არ არის ერთადერთი მაიდენტიფიცირებელი ნიშანი. მასთან ერთადაა მოცემული კრამიტის აკეცილი გვერდისა და ძირის ზომები. უნდა განვმარტოთ, რომ ჩვენ შემთხვევაში მაღალგვერდიან კრამიტად ნაგულისხმევია ისეთი

კრამიტები, რომელთა გვერდის საერთო სიმაღლე აღემატება 5 სმ-ს, ხოლო მისი ზომა, ძირის გამოკლებით, აღემატება 3 სმ-ს. ვიწრო გვერდის მქონე კრამიტად ნაგულისხმევია ისეთი კრამიტები, რომელთა გვერდის სისქე არ აღემატება 3 სმ-ს, ხოლო თხელძირიან კრამიტებში ვგულისხმობთ ისეთ კრამიტებს, რომელთა ბრტყელი ძირის ზომა არ აღემატება 2 სმ-ს, საშუალო სისქის კრამიტებში 2-3 სმ-ს. ხოლო სქელძირიან კრამიტებში კი ისეთ კრამიტებს, რომელთა ძირის სისქე აღემატება 3 სმ-ს. უნდა ითქვას, რომ ბრტყელძირიანი კრამიტების ცალკეული ნაწილის აღწერა-დახასიათებისას ვეყრდნობით ქართულ მეცნიერებაში ბოლო დროს დამკვიდრებულ ტერმინოლოგიას (ძნელაძე და სხვები, 2020: 22-28).

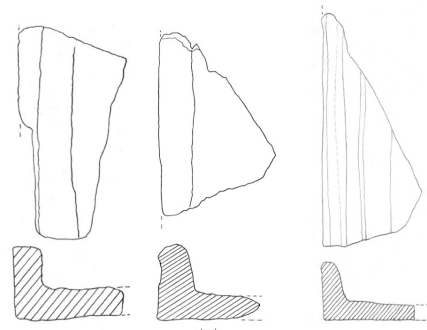
სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ცალკეულ ძეგლებზე 2015-2020 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ბრტყელძირიანი გვერდებაკეცილი კრამიტები წარმოდგენილია ორი სახით:

A1. სწორი აკეცილი გვერდის მქონე ბრტყელი კრამიტების ჯგუფი - ახასიათებს ბრტყელი ძირიდან მართი კუთხით ყალიბში გამოყვანილი სწორი გვერდი.

A2. გადაზნექილი გვერდების მქონე ბრტყელი კრამიტების ჯგუფი - ახასიათებს მკვეთრად გადაზნექილი აკეცილი გვერდი. A3 ჯგუფის (შეზნექილი) კრამიტები მონაპოვრებს შორის არაა. თითოეული ეს ჯგუფი აერთიანებს სხვადასხვა ტიპისა და ფორმის ბრტყელ კრამიტებს. ქვემოთ მიმოვიხილავთ თითოეულ მათგანს.

ჯგუფი A1 - სწორგვერდა ბრტყელი კრამიტები

I ტიპი - მაღალგვერდიანი მართკუთხა კრამიტები (B1/C1, სურ. 5). ამ ტიპის კრამიტებს ახასიათებს ბრტყელი ძირიდან მართი კუთხით ყალიბში გამოყვანილი სწორი მაღალი გვერდი, რომლის შიდა მხარე მართი კუთხით ემზება ბრტყელ ძირზე. ასეთი კრამიტების სიმაღლე აკეცილი გვერდის მხარეს აღემატება 5 სმ-ს, უშუალოდ გვერდის სიმაღლე კი 3 სმ-ს, რაც ძირითად მაიდენტიფიცირებელ ნიშანს წარმოადგენს. კეცის სისქე მერყეობს 1,5-2,5 სმ-ს შორის. კრამიტის გვერდის თავის მოყვანილობის მიხედვით გამოვყოფთ ორ

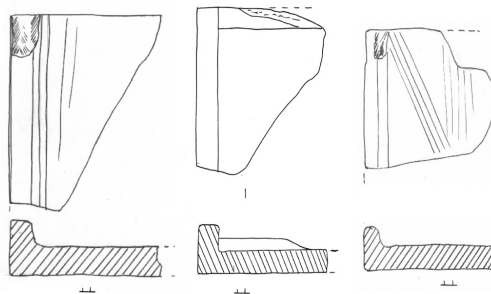
სურათი 5. ბრტყელი კრამიტის I ტიპი

ძირითად ფორმას, რომელთა შორისაც არ არის სრული ერთგვაროვნება, განსხვავებულია კეცის შეფერილობა, სტრუქტურა და ზომები, რაც შეიძლება მათი სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა სახელოსნოში დამზადების მანიშნებელი იყოს. თუმცა საერთო ნიშან-თვისებები ერთმანეთის მსგავსია და იგი ადგილობრივ ნაწარმი უნდა იყოს.

ფორმა 1. ბრტყელთავიანი (D2) (ავგია 2015/89, 91, 93, 95, 99; ც.ხ. 2016/45-2; 2017/140; გ.ა. 2018/242, 246, 247, 250, 274, 276). ამ ფორმის კრამიტების გვერდის თავი ბრტყელია და ოთხკუთხა ფორმა აქვს, რომელიც სამეთუნეო დანითაა გასწორებული, ისევე როგორც გვერდი. თიხა ძირითადად ყავისფრადაა გამოძწვარი, ზოგიერთ მათგანს დაკრავს მოწითალო და მოვარდისფრო ფერი. კეცი ძირითადად მსხვილმარცვლოვანია. ხშირ შემთხვევაში მათ გვერდზე გამოყვანილი აქვთ მხარი და ილლია. ამ ფორმის კრამიტების ზედაპირზე იშვიათად შეიმჩნევა ღარები, თუმცა ზოგ შემთხვევაში გამოკვეთილია სამეთუნეო დანით ზედაპირის მოსწორების კვალი. ამ ფორმის კრამიტებში შესწავლილია, როგორც ვიწროგვერდიანი (F1), ასევე ფართოგვერდიანი (F2) კრამიტის ფრაგმენტები, რომლის გვერდის სისქე აღემატება 3 სმ-ს. ზოგიერთი მათგანისათვის ასევე დამახასიათებელია შედარებით თხელი ან სქელი ძირი.

ფორმა 2. მომრგვალებულთავიანი (D1) (ავგია 2015/04, 22, 29, 30, 83, 90, 98; ც.ხ. 2016/44-1; გ. ა. 2018/ 272, 273, 275; 2020/ 84). ამ ფორმის კრამიტებისათვის დამახასიათებელია აკეცილი გვერდის მომრგვალებული ან ოვალური მოყვანილობის თავი. კრამიტის ცენტრალურ ნაწილში ზოგჯერ გვერდი უფრო შესქელებულია. ჩანს, რომ ამ ტიპის კრამიტის ძირის ყალიბში მოსწორებასთან ერთად გვერდების გამოყვანა და თავის ფორმირებაც მეტწილად ხელით ხდებოდა. კრამიტის კეცი ძირითადად ღია ყავისფერი და მოჩალისფროა, ზოგ მათგანს დაკრავს მოვარდისფრო ფერი. დაცულია ასევე წითელი კეცის მქონე კრამიტის ფრაგმენტებიც. კეცი ძირითადად მსხვილმარცვლოვანია და შეიცავს კირქვის მინარევებს. ამ ტიპის კრამიტების ნაწილს აკეცილი გვერდის პარალელურად მიუყვება ორი ან სამი ღარი, ზოგიერთ ფრაგმენტზე დაფიქსირებულია წრიული და გვერდის პერპენდიკულარული ხაზები. ამ ფორმის კრამიტებს უკვე აღარ აქვთ გამოკვეთილი მხარი და ილლია, მათი გვერდები კრამიტის ბოლო ნაწილში მდორედ ეშვებიან ზედაპირზე.

II ტიპი - დაბალგვერდიანი მართკუთხა კრამიტები (B2/C1, სურ. 6). ამ ტიპის კრამიტებს ახასიათებს ბრტყელი ძირიდან მართი კუთხით ყალიბში

სურათი 6. ბრტყელი კრამიტის II ტიპი

გამოყვანილი სწორი დაბალი გვერდი რომლის სიმაღლე არ აღემატება 3 სმ-ს, რაც ძირითადი მაიდენტიფიცირებელი პარამეტრია. განსხვავებულია

კრამიტის აკეცილი გვერდის სიმაღლე, თუმცა ძირითად შემთხვევაში იგი არ აღემატება 5 სმ. აქვს ყავისფერი და მოწითალო ფერის კეცი, მისი სისქე მერყეობს 1,6-2,5 სმ-ს შორის. დაბალგვერდიანი სწორკუთხა კრამიტების დიდი ნაწილის გვერდის თავი ბრტყელია, მცირერიცხოვანია მრგვალთავიანი გვერდის მქონე კრამიტები. ზოგიერთ დაბალგვერდიან კრამიტს ახასიათებს თხელი ძირი (1,5-2,1 სმ), ზოგიერთ მათგანს აქვს დაღარული ტანი. ამ ტიპის კრამიტების გარკვეულ რაოდენობას ახასიათებს შედარებით ფართო ბრტყელი გვერდიც. ცალკე უნდა აღინიშნოს დაბალგვერდიანი სინოპური კრამიტები. მათ აქვთ ღია ჩალისფერი ერთგვაროვანი კეცი, ზოგიერთი მათგანის ზედაპირი კი დაღარულია. ამრიგად კრამიტის გვერდის ფორმის, კეცის ფერის, ზომისა და დამზადების ტექნიკის მიხედვით სწორკუთხა დაბალგვერდიან კრამიტებში გამოვყოფთ შემდეგ ფორმებს:

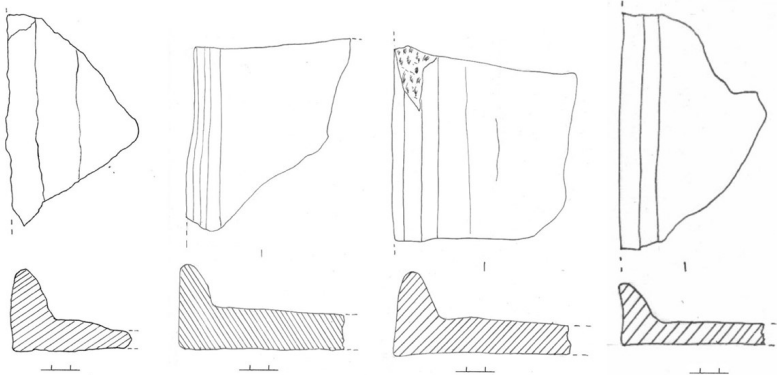
ფორმა 1. - ბრტყელთავიანი (D2) (ავგია 2015/ 2, 20, 28, 33, 69, 77, 100; ც.ძ. 2017/ 137; გ.ა. 2018/243).

ფორმა 2. - ოვალურთავიანი (D1) (ავგია 2015/64).

ფორმა 3. - სინოპური (ავგია 2015/05, 28; ც.ძ.2020/62, 83).

I და II ტიპის ბრტყელი კრამიტები გარკვეულ მსგავსებას ავლენენ ბიჭვინთის არქეოლოგიურ ძეგლებზე მოპოვებულ მაღალგვერდიან, დაბალ_გვერდიან და სქელგვერდიან კრამიტებთან (აფაქიძე ა, 1975: 102), (აფაქიძე გ, 1977: 244), ასევე ფიჭვნარის IV-VI საუკუნეებით დათარიღებული კრამიტების ბრტყელ და მომრგვალებულთავიან ფორმებთან (ჩხაიძე, 1980: 48). კრამიტის მომრგვალებულთავიანი ფორმა დაფიქსირებულია ვარდციხეშიც, სადაც მასთან ერთად დადასტურებულია ბრტყელი კრამიტების დაბალგვერდიანი ფორმაც (ჯაფარიძე, 1989: 96-97).

III ტიპი - სწორგვერდა ბლაგვეკუთხა კრამიტები (B1,2/C3, სურ. 7). ამ ტიპის კრამიტებს ახასიათებთ ბრტყელი ძირიდან მართი კუთხით ყალიბში

სურათი 7. ბრტყელი კრამიტის III ტიპი

გამოყვანილი ბრტყელი, მომრგვალებული ან კონუსისებრი თავის მქონე აკეცილი გვერდი, რომელიც კრამიტის ზედაპირზე დაშვებულია ბლაგვი კუთხით. კეცი ძირითადად მსხვილმარცვლოვანია და აქვს ყავისფერი,

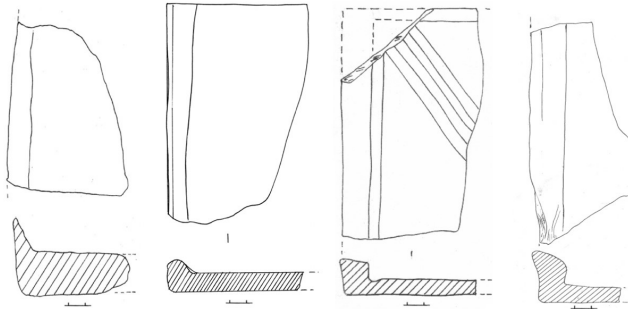
ჩალისფერი და ზოგჯერ მოწითალო ფერი. აკეცილი გვერდის პარალელურად მიუყვება მკრთალი ღარები. რამდენიმე ნიმუშზე დაფიქსირებულია ურთიერთგადამკვეთი და წრიული ღარებიც. ბრტყელი კრამიტების ამ ტიპში ძირითადად გამოიყოფა ორი ფორმა:

ფორმა 1. - მაღალი ბლაგვკუთხა კრამიტები (D1,2,3), მათ აქვთ მაღალი აკეცილი გვერდი, რომლის თავიც განსხვავებული მოყვანილობისაა. კეცი ძირითადად თხელი ან საშუალო სისქისაა (ავგია 2015/ 23, 24, 32, 65, 85, 97; ც.დ. 2017/131).

ფორმა 2. - დაბალი ბლაგვკუთხა კრამიტები (D1,2), მათ აქვთ დაბალი, ძირითადად ბრტყელი და მომრგვალებულთავიანი აკეცილი გვერდი, ახასიათებთ თხელი კეცი (ავგია 2015/ 06, 25, 26, 27, 31, 96; ც.დ. 2016/44-2, 44-3, 44-4, 45-1, 67).

A2 - გადაზნექილი გვერდის მქონე ბრტყელი კრამიტები

IV ტიპი - გადაზნექილი გვერდის მქონე ბლაგვკუთხა კრამიტები (B3/ C3, სურ. 8). (ავგია 2015/ 3, 92, 94; ც.დ. 2017/ 132, 138, 139, 240; გ.ა. 2018/ 208). ამ ტიპის კრამიტებს ახასიათებთ მსხვილი და მკვეთრად გადაზნექილი აკეცილი გვერდი, რომლის თავი ძირითადად ხელითაა მომრგვალებული,

სურათი 8. ბრტყელი კრამიტის IV ტიპი

თუმცა მოიპოვება ბრტყელთავიანი ფრაგმენტებიც. შედარებით უკეთ დაცული ნიმუშებიდან ჩანს, რომ აკეცილი გვერდი ცენტრისკენ უფრო გარეთაა გადაწეული ხოლო ბრტყელ ძირზე, ხშირ შემთხვევაში, ბლაგვი კუთხით ეშვება. კეცი ძირითადად მსხვილმარცვლოვანია და აქვს ყავისფერი, ჩალისფერი და ზოგჯერ მოწითალო ფერი. აკეცილი გვერდის პარალელურად მიუყვება მკრთალი ღარები, ზოგიერთ ფრაგმენტზე დაფიქსირებულია წრიული ღარებიც. ბრტყელი გვერდებაკეცილი კრამიტების ამ ტიპში გამოიყოფა ორი ფორმა - მაღალი და დაბალი გადაზნექილი გვერდის მქონე კრამიტები. ამ ტიპის კრამიტების კეცის სისქე 1,7-2,5 სმ-ს შორის მერყეობს, თუმცა დაფიქსირებულია უფრო სქელკეციანი კრამიტის ფრაგმენტიც. ამ ტიპის კრამიტების უმრავლესობაში აკეცილი გვერდის სისქე შედარებით მეტია კეცის სისქეზე. ამ ქვეტიპის კრამიტებს ვხედავთ ვარდციხის ნაქალაქარში მოპოვებულ მასალებშიც.

დასკვნები

ჩვენ მიერ განხილული სამშენებლო კერამიკის ნიმუშებს კარგად ათარიღებს მათი აღმოჩენის ადგილები და კულტურული ფენები. ავგიის ნაეკლესიარი იქ მოპოვებული განათხარი მასალის მიხედვით, სამშენებლო ხელოვნებითა და არქიტექტონიკით ახ. წ. V-VI სს-ით თარიღდება (მამულაძე და სხვები, 2021: 160). თანხმლები მასალები ცხადყოფს, რომ VI საუკუნის უნდა იყოს გონიო-აფსაროსის ის ფენა, რომელშიც სამშენებლო კერამიკის ფრაგმენტები ამოვიდა. VI საუკუნისაა ციხისძირში მე-5 კომპის განათხარი მასალაც. ციხისძირის ბაზილიკის გათხრებისას მოპოვებული კრამიტების ფრაგმენტების ქრონოლოგია განსხვავებულია. ნაწილი მიეკუთვნება IV-V, ხოლო ნაწილი VI საუკუნეს. სამშენებლო კერამიკის უკეთ დათარიღებისათვის საკვანძოა ავგიის ნაეკლესიარის არქეოლოგიური მასალა. აქ ხელთ გავქვს ყველა ის ფორმა და ტიპი, რაც სხვა საკვლევ ძეგლებზე ფრაგმენტულადაა წარმოდგენილი.

როგორც ჩანს, ავგიის ბაზილიკა V საუკუნის მეორე ნახევარში თავდაპირველად გადაიხურა სწორგვერდა ბრტყელი კრამიტების მაღალგვერდიანი მართკუთხა ბრტყელთავიანი გვერდის მქონე კრამიტების წყობით (A1-B1/C1-D2), რომლებიც წარმოადგენს რომაული ეპოქისათვის დამახასიათებელი ე.წ. სოლენის ტიპის კრამიტების ერთგვარ შემცირებულ ვარიანტს. მათ მასიური ფორმები და ზომები უკვე დაკარგული აქვთ. კრამიტები ადგილობრივი ნაწარმი უნდა იყოს. ფორმებისა და კეცის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ბაზილიკის გადასახურ მასალას არანაკლებ 2-3 სამეთუნეო საამქრო ამზადებდა. მასალებიდან ჩანს, რომ გარკვეულ ეტაპზე (ჩვენი აზრით V-VI საუკუნეების მიჯნა) ბაზილიკის სახურავი მნიშვნელოვნად შეაკეთეს და გამოიყენეს მართკუთხა, მომრგვალებულთავიანი გვერდის მქონე კრამიტები (A1-B1/C1-D2). მათი რაოდენობით თუ ვიმსჯელებთ, სახურავის დაზიანება საკმაოდ დიდი ყოფილა. შემდეგ ეტაპებზე ბაზილიკის სახურავის შეკეთება შედარებით მცირე მასშტაბისაა და ამ მიზნით გამოყენებული ყოფილა ბლაგვკუთხა (A1-B1,2/C3) და გადაზნექილი გვერდის მქონე კრამიტები (A2-B3/C3), რაც უფრო მოგვიანო პერიოდის მასალა უნდა იყოს. ცალკე გამოვყოფთ აშკარად სინოპური კერამიკისათვის დამახასიათებელი კეცის მქონე დაბალგვერდიან კრამიტებს, ისინი სინოპური იმპორტის აქტიური ფაზის თანადროული უნდა იყოს და გვიანანტიკური ხანით თარიღდება. ამრიგად ამ მონაცემების გათვალისწინებით შეგვიძლია განვსაზღვროთ ბრტყელი კრამიტების ცალკეული ადგილობრივი ტიპებისა და ფორმების სავარაუდო ქრონოლოგია (იხ. ცხრილი).

სავარაუდოა, რომ ბრტყელძირიანი კრამიტების მთელი ეგზემპლარები შემდგომში კვლავ გამოუყენებიათ სამშენებლო მასალად. ავგიის ნაეკლესიარის შემთხვევაში ისინი ძველის ტერიტორიიდანაა გატანილი. იგივე ითქმის ღარისებრ კრამიტებზეც, რომელთა რაოდენობა შესამჩნევად მცირეა, სავარაუდოდ იმის გამო, რომ ისინი გამოყენებული იყო მხოლოდ სახურავის ცალკეულ მონაკვეთზე. კრამიტების მეორადი გამოყენების ფაქტთან უნდა გვქონდეს საქმე გონიო-აფსაროსშიც, აქ ბიზანტიურ ფე-

ნებში ნაპოვნია ადრეული ხანის შედარებით მასიური ბრტყელმირიანი კარამიტების ფრაგმენტები, მათთან ერთადაა ნაპოვნი ადრემუასაუკუნეებისთვის დამახასიათებელი ტლაქნი, მრგვალთავიანი და გადაზნექილი გვერდის მქონე კარამიტების ნაშთებიც.

ჯგუფი	ტიპი	ფორმა	სავარაუდო თარიღი
A1	I	B1/C1-D2	IV-V სს.
		B1/C1-D1	V ს-ის II ნახევარი
	II	B2/C1-D2	
		B2/C1-D1	VI ს-ის I ნახევარი
A2	III	B1,2/C3	
	IV	B3/C3	VI ს.

საინტერესოა სამშენებლო კერამიკის წარმოების კერების კვლევა. ცნობილია, რომ ისინი განთავსებული იყო წარმოებისათვის საჭირო ნედლეულითა და მასალით მდიდარ ისეთ ადგილებში სადაც წყალი, თიხა და საწვავი მეტნაკლებად თანაბრად ხელმისაწვდომია. ამ გარემოების, ასევე შესწავლილი სამშენებლო მასალის კეცის ფერის, მისი სტრუქტურის გათვალისწინებით, პეტრა-ცისიძირისთვის სამშენებლო კერამიკის დამზადება დაკავშირებული უნდა იყოს დაგვისწყლის (დებვას) ხეობასთან, სადაც შესაძლოა, სამშენებლო ქვასაც მოიპოვებდნენ. ავგიისა და გონიო-აფსაროსისათვის მიმწოდებელ საწარმოო ზონად გვესახება ძეგლების მიმდებარედ წითელმიწა ნიადაგებით მდიდარი მთისწინა ზონა მდინარე ჭოროხისა და მისი შენაკადების ხეობებიდან.

აღსანიშნავია, რომ სამშენებლო კერამიკის საწარმოო ცენტრების კვლევაში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს მასალების არქეომეტრიული კვლევა, რაც არსებითი დასკვნების გაკეთების საშუალებას მოგვცემს.

მადლიერება

კვლევა [PHDF-21-2427] განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით.

არქეოლოგიურ მასალებზე მუშაობის პროცესში გაწეული დახმარებისათვის მადლობას ვუხდით ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის ფონდების მთავარ მცველს ქ-ნ ნონა მეფარიშვილს, გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიურ-არქიტექტურული კომპლექსის ფონდების კურატორს ქ-ნ თამარ ვაშაკიძეს. ჩანახატების მომზადებაში გაწეული დახმარებისათვის მადლობას ვუხდით ბ-ნ გიორგი დუმბაძეს და ბ-ნ არჩილ მალაყმაძეს.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

akhvlediani, d. (1986). k'ramit'is ts'armoebis zogierti sak'itkhi. *sakartvelos metsnierebata erovnuli ak'ademia matsne - ist'oriis, arkeologiis, khelovnebis ist'oriis seria*. t. I. gv. 133-137. (ახვლედიანი, დ. (1986) კრამიტის წარმოშობის ზოგიერთი საკითხი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, ტ. I. გვ. 133-137).

apakidze, a. (1959). samsheneblo k'eramik'is ts'amoroebis sak'itkhisatvis ant'ik'uri khandis kartlis sameposhi. *ist'oriis inst'it'ut'is shromebi*. t. IV (II). (აფაქიძე, ა. (1959) სამშენებლო კერამიკის წარმოების საკითხისათვის ანტიკური ხანის ქართლის სამეფოში. *ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*. ტ. IV (II).

apakidze, a. (1975). *didi p'it'iunt'i - arkeologiuri gatkhrebi bich'vint'ashi*. t. I. gv. 13-126. tbilisi. (აფაქიძე, ა. (1975). დიდი პიტიუნტი - არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინთაში. ტ. I. გვ. 13-126. თბილისი).

apakidze, g. (1977). samsheneblo k'eramik'a bich'vintidan. *didi p'it'iunt'i*. t. II. gv. 223-249. tbilisi. (აფაქიძე, გ. (1977). სამშენებლო კერამიკა ბიჭვინთიდან. დიდი პიტიუნტი. ტ. II. გვ. 223-249. თბილისი).

bakhtadze, n. (2018). udzvelesi bazilik'ebis arkeologiuri k'vleva nakalakar nek'resshi da mosazrebani p'irveli krist'ianuli t'adzrebi khurotmodzghvruli aghnagobis shesakheb. *sakartvelos metsnierebata erovnuli ak'ademia matsne - ist'oriis, arkeologiis, khelovnebis ist'oriis seria*. t. I. gv. 106-129. (ბახტაძე, ნ. (2018). უძველესი ბაზილიკების არქეოლოგიური კვლევა ნაქალაქარ ნეკრესში და მოსაზრებანი პირველი ქრისტიანული ტაძრების ხუროთმოძღვრული აღნაგობის შესახებ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. ტ. I, გვ. 106-129.

chkhaidze, l. (1980). pich'vnaris adrepedaluri khandis arkeologiuri masalebi, *samkhret-dasavlet sakartvelos dzeglebi*. t. IX. gv. 39-54. (ჩხაიძე, ლ. (1980). ფიჭვნარის ადრეფეოდალური ხანის არქეოლოგიური მასალები. *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები*. ტ. IX. გვ. 39-54).

dzneladze, m. khokhobashvili, t. ghlivashvili, e. sadradze, v. (2020). *sakartvelos ant'ik'uri khandis samsheneblo k'eramik'a, k'ramit'i*. tbilisi. (ძნელაძე, მ. ხოხობაშვილი, თ. ლღვიაშვილი, ე. სადრაძე, ვ. (2020). საქართველოს ანტიკური ხანის სამშენებლო კერამიკა, კრამიტი. თბილისი).

tavamaishvili, g. (2020). petra-tsikhisdziris shidatsikhis teritoriaze 2020 tsels chatarebuli arqeologiuri kvlva-dziebis shedegebi. (*angarishi xelnaweris uplebit*). batumi. (თავამაიშვილი, გ. (2020). პეტრა-ციხისძირის შიდაციხის ტერიტორიაზე 2020 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. (*ანგარიში ხელნაწერის უფლებით*). ბათუმი).

inaishvili, a. (1974). petra-tsikhisdzirshi 1962-65 tslebshi chatarebuli gatkhrebi shedegebi. *samkhret-dasavlet sakartvelos dzeglebi*. t. IV. gv. 102-153. tbilisi. (ინაიშვილი, ა. (1974). პეტრა-ციხისძირში 1962-65 წლებში ჩატარებული გათხრების შედეგები. *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები*. ტ. IV. გვ. 102-153. თბილისი).

inaishvili, n. (1993). tsikhisdziris akh.ts'. I-VI ss. arkeologiuri dzegelebi. *samkhret-dasavlet sakartvelos dzegelebi*. t. XXI. tbilisi. (ინაიშვილი, ნ. (1993). ციხისძირის ახ.წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები. *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები*. ტ. XXI. თბილისი).

lordkipanidze, o. (1972). vanis nakalakari. *Vani*. ts. I. tbilisi. (ლორთქიფანიძე, ო, (1972). ვანის ნაქალაქარი, *ვანი*. წ. I, თბილისი).

mamuladze, sh, kamadadze, k, kifiani, g. (2021). avgiis naek'lesiari. *gonio-apsarosi*, t. XI, 156-175. batumi. (მამულაძე, შ. ქამადაძე, კ. ყიფიანი, გ. (2021). ავგიის ნაეკლესიარი. *გონიო-აფსაროსი*. ტ. XI, 156-175. ბათუმი).

mindorashvili, d. (2021). *arkeologiuri gatkhrebi petra-tsxisdzirshi*. Batumi. (მინდორაშვილი, დ. (2021). *არქეოლოგიური გათხრები პეტრა-ციხისძირში*. ბათუმი).

japaridze, v. (1989). *vardtsikhis nakalakari (egrisis kalakebis arkeologiuri shests'avlisatvis)*. tbilisi. (ჯაფარიძე, ვ. (1989). *ვარდციხის ნაქალაქარი (ეგრისის ქალაქების არქეოლოგიური შესწავლისათვის)*. თბილისი).

jpgamaia, j. (1980). *samsheneblo k'eramik'a peodaluri khanis sakartveloshi*. tbilisi. (ჯღამაია, ჯ. (1980). *სამშენებლო კერამიკა ფეოდალური ხანის საქართველოში*. თბილისი).

Kakhidze, A. Intagliata, E. E. Harley, F. Naskidashvili, D. (2019). The late Antique Church at Napurvala Hill (Pichvnari, western Georgia) and its Associated Cemetery. A Reappraisal Based on Surviving Evidence at The Batumi Archaeological Museum. *Phasis*, V. 21-22. 140-170.

Lawrence. (1982). *Greek Architecture*. London.

Mills, P. J. (2005). *The Ancient Mediterranean Trade in Ceramic Building Material: a Case Study in Carthage*. School of Archaeology and Ancient History, University of Leicester.

Wikander, O. (1988). Ancient roof tile - use and function. *Opuscula Atheniensia*, V. 17. 203-206.

Wilson, A. J. (1979). *Brick and tile in Roman Sicily*. McWhirr.

Winter, N. A. (1993). *Greek Architectural Terracottas from the Prehistoric to the End of the Archaic Period*. Oxford.